

OROSZ LÁSZLÓ: „[...] LÉTÜNK ÖRÖK IDŐKRE A MAGYAR NEMZETÁLLAMHOZ VAN KÖTVE”

A németajkú közösség viszonya a magyar állam integritásához 1918/19-ben

A trianoni diktátum kiváltó okait, valamint államunkra és nemzetünkre gyakorolt hatásait a centenárium kapcsán számos aspektusból közelítette meg a honi szaktudomány és a kérdéskör iránt fogékony, ám a ráció és az emóció határait még ma is nehezen megfelelő publikum. Döntően a magyarság felfoghatatlan vesztesége és történelmi tragédiája került előtérbe, ami persze érthető is.

Ugyanakkor e szomorú évforduló kapcsán alig hallani arról, hogy nem a magyar volt az egyetlen a történelmi országterületet lakó számos nép közül, amely a miénkhez hasonló (sőt, nem egy tekintetben nagyobb) traumaként élte meg a történeteket, s amelynek úgyszintén több évszázados Kárpát-medencei jelenléte, hivatása, hagyománya és szilárd kulturális pozíciója „ment rá” Nagy-Magyarország szétrombolására. „Magyar az, akinek Trianon fáj”, tudjuk Illyéstől, ezért bizvást mondhatjuk, hogy ha nyelvükben nem is, de állampatrióta magatartásuk és az ún. politikai magyar nemzethez tartozásuk tekintetében jó magyarok voltak a hazai németek is, akiknek a nagyhatalmi döntés kulturális önmeghatározásuk, s egyáltalán közösségi identitásuk alapvető sarokköveit fordította ki a helyükről. Ám ellentétben velünk, akik még ma is itt vagyunk, és ha leszűkített határok illetve érdekérvényesítési potenciál birtokában is, de mégiscsak megmaradtunk, addig ők az elmúlt száz esztendőben egykori településterületeik többségéből (a csehszlovák, román és jugoszláv államalakulatokhoz átcsatoltakból) jóformán teljesen eltűntek, ám máshol is (Magyarországon) drasztikusan megfogyatkoztak.

Az utolsó (1910-es) nagy-magyarországi népszámlálás nagyjából kétmilliónyi – az összlakosság egytizedét kitevő – *németet* regisztrált, ami a románok mögött (a szlovákokkal fej-fej mellett) a 2–3. helyet biztosította számukra a hazai nemzetiségek sorában. Kezdjük azonban rögtön azzal, hogy ha precízen, a kor adottságait figyelembe véve kívánnánk fogalmazni, akkor „németek” helyett talán más kifejezést kellene használnunk. E kifejezés ugyanis (a mai fogalmaink szerint) a nyelvi azonosság birtokában valami magától értetődő nemzeti és közösségi érzületre utal. Márpedig ez önáluk éppen nem volt meg! Helyesebb volna ezért pusztán *németajkú lakosság*-ról beszélni. Mindez azonban alighanem némi magyarázatra szorul.

A minden más Kárpát-medencei etnikumnál heterogénebb „németek” nemzeti ébredése és nemzetiségi mozgalma a többiekéhez képest igencsak megkésve indult útjára. Egymástól történelmi okokból elszigetelt településterületeiken a középkori eredetű városlakó *szászok* és a török után érkező paraszti *svábok* jóformán bármiféle társadalmi és gazdasági kötelék, vagy épp kulturális és életmódbeli közösség nélkül (egymástól még vallásilag is különbözve, hisz előbbieket lutheránusok, utóbbiak már-már közmondásosan szilárd katolikusok voltak) úgyszólván „eléltek” egymás mellett. Az eltérő adottságok folytán a főnti tényezőkhöz hasonló megosztottságot tapasztalunk az egyes német lakta tömbök politikai magatartása tekintetében is:

akár a Bocskaitól Rákócziig terjedő korszak függetlenségi mozgalmaihoz, akár 1848/49-hez fűződő – baráti vagy épp ellenséges – viszonyukat vesszük szemügyre.

Időben még előrébb haladva, a dualizmus időszaka pedig immáron végképp annak kedvezett, hogy a szétszórt német tömbök az egymással való érték- és érdek-közösség felismerése helyett inkább a magyarsággal és a polgári Magyarországgal való azonosulás útjára lépjenek. A hazai polgárosodás folyamatában a helyét megtaláló németiségünk így aztán arra is fogékonnyá vált, hogy (felvállaltan „Deutschungar”-ként, azaz „németajkú magyarként”) nagyobb zökkenők nélkül illeszkedjen bele a kiegyezés utáni kor nemzetiségpolitikájának alapját adó „politikai magyar nemzet” keretébe; aktualizált és korszerűsített értelmet adva ezzel a korábbi magával hozott hungarustudatának. Etnikailag németnek, politikailag azonban állampatrióta magyarnak tartották magukat.

A 19–20. századforduló időszakára azonban a magyarok és németek több száz éves szimbiózisa repedezni kezdett. A magyar állameszme kizárólagos tisztelete és elfogadása mellett egyes német társadalmi csoportokban – elsősorban a politikailag öntudatosabb értelmiségi rétegek és a hagyományos különállásukat, feudális eredetű privilégiumaikat egyre sikertelenebbül óvó erdélyi szászok között – újfajta prioritások jelentek meg. A németek szükségszerűen bekövetkező beolvadása ellenében mind hangosabbá váltak az elkülönülés, a disszimiláció hangjai, és ezzel együtt fölerősödött a németiség körében a többi nemzetiséghez képest megkésve jelentkező etnikai elvű kohéziós erő tudatosítása. Az új idők új jelenségeinek egyike a „deutschnational” érzület erősödése a magyar nemzethez való lojalitás parancsával szemben. E radikalizálódó és külső, pángermán körök támogatásával politikai öntudatra ébredő délvidéki sváb és erdélyi szász körök elégedetlenek voltak a kiegyezés rendszerével, a megalkuvó és jogfeladó hazai német politizálással, és a nemzetiségektől lojalitás gyanánt önnön nemzeti törekvéseik feladását váró kormányzattal. Ám a századfordulón felélénkülő sajtóharcaik révén csak azt érték el, hogy a pángermán eszmeiség bélyege vetüljön rájuk, így hamar a partvonalon kívülre szorították őket: az 1906-ban létrehozott, a hazai németek partikuláris érdekein való fölülemelkedés és az egységes politikai képviselő igényével fellépő pártjuk (*Ungarländische Deutsche Volkspartei*) egyetlen parlamenti mandátumot sem tudott szerezni.

Ugyanakkor a természetes önszerveződés ellentétes irányú folyamatai is beindultak. A hatás-ellenhatás mechanizmus mentén a magyarbarát politikai attitűd megroppanását aggodalommal figyelő, patrióta körök szintén aktivizálódtak, így megteremtődött a magyar államiság és a területi integritás megóvását (sajátos német önérdék alapján) prioritásnak tekintő másik német politikai tábor is. Mindez már az I. világháború vége felé történt, amikor a kifelé gravitáló többi nemzetiség anyországaikkal való egyesülése, és ezáltal a Kárpát-medencei német településtömbök szétszakítása érdemi veszélyként tudatosult. Míg ugyanis a többi hazai nemzetiség szeparatista törekvései valóra válását látta elérkezni a világháborús vereséggel, addig a németiség számára az ország feldarabolása komoly bizonytalansági tényezőt

OROSZ LÁSZLÓ: „[...] LÉTÜNK ÖRÖK IDŐKRE
A MAGYAR NEMZETÁLLAMHOZ VAN KÖTVE”

jelentett. Ők ugyan kihez és hová szakadtak volna el? Nekik aligha lehettek széparatista törekvéseik. A magyarokon kívül valójában egyedül ők voltak igazán érdekeltek a történeti államkeret egyben tartásában. Csakis így remélhették ugyanis – még a rendre felpanaszolt magyarosítási tendencia dacára is –, hogy a századfordulótól szerveződő nemzetiségi mozgalmuk képes lesz a közös állam intakt németajkú közösségét összekovácsolni, és ily módon hatékony védelmet nyújtani az etnikai feloldódás ellen. Tisztában voltak azzal, hogy mennyivel rosszabb kilátásokkal tehetik majd meg ugyanezt egymástól szétszakítva, s kitéve az újonnan születő utódállamok felfokozott nacionalizmusának.

Plasztikusan festi le a hazai németek kilátásait (1918 tavaszán) a népszerű szónok Huber János kanonok, a Katolikus Népszövetség német szekciójának vezetője, a német nyelvű katolikus sajtó kipróbált harcosa: „A magyarság politikai hatalma a magyarországi németeknek is érdeke. Csakis a magyarság tartja össze ezt az országot. Ha megtörne a hatalma, úgy szétesne az ország. Románok és szlávok tépnék darabokra. S mi lenne akkor a németek sorsa? A románok és szerbek szolgájává válna. Ez pedig egyet jelentene a megsemmisülésével és pusztulásával. A németek tehát önnön létérdekei által a magyarsághoz van kötve. Érti is ezt ösztönösen és ezért mindig hűséggel viseltetett a magyarsághoz. Sohasem szövetkezett a magyarság ellen azokkal a nemzetiségekkel, amelyek elszakadási törekvéseket tápláltak. S ha nem akar öngyilkosságot elkövetni, nem teszi ezt a későbbiekben sem.”

1917-től kezdve az „idegen szellemű” és „nemzetrontó” gondolatokkal szemben egy a „christlich” és „deutschungar” szellemiség kettős feltételrendszerét érvényesítő saját orgánum is segítette az integritásvédő német politikai tábor, mely a háttérben álló körök konzervatív, vallásos, állampatrióta irányvonala mentén az integer magyar állam és a dualista együttélés keretrendszere iránti lojalitás erősítését tekintette fő céljának. A *Neue Post* című napilapról van szó, mely a paraszti sváb lakosság megszólítását tűzte célul, abból a premisszából kiindulva, hogy csakis az ő romlatlan patriotizmusuk és szilárd katolicizmusuk képezhet megfelelő kohéziót, leválasztva őket mind az „antiklerikális destrukció” (liberalizmus, szocializmus), mind pedig a pángermán körök és a velük szövetkező erdélyi szászok táboráról.

A *Neue Post* körül tömörülő integritásvédő német szellemi erőter vezéralakja a budapesti egyetem germanista professzora, a bácskai sváb származású Bleyer Jakab volt, aki épp a világháború vége felé döntött úgy, hogy hajlandó kockára tenni a tudományos munkássága révén kivívott respektusát, és a nemzetiségpolitikai küzdőtérre kilépve egy olyan (sokak által már ekkor is anakronisztikusnak tekintett) programot hirdet, amely megpróbálja összeegyeztetni a hazai svábság jogos kisebbségi igényeit magyar hazafisága létező érzületével. Bleyer a magyar és a német nép iránti kettős elkötelezettségét – ahogyan többen nevezik: kettős identitását – több helyütt is kifejtette 1917/18 folyamán. Valóban lírai szépségű gondolatait és szóképeit a szakirodalom is nagy előszeretettel interpretálja, különösen ismertek az erdélyi szász Emil Neugeboren képviselőhöz írott levelének sorai, melyek kettős

kötődésének a vitapartnere által „lelki perverziónhoz” való hasonlítását utasítják vissza, Bleyer érzelmeit „az apa és anya egyforma szeretetéhez” hasonlítva.

Ellenben jóval kevésbé ismert az az okfejtése, amely 1918 tavaszán a lipcsei *Illustrierte Zeitung*ban jelent meg azzal a céllal, hogy a külföldet eligazítsa az elleneséges propaganda által sulykolt „népek börtöne” toposz kapcsán. „Népként tekintve – írja Bleyer – mi németmagyarok németek vagyunk [...], és e német mivoltunknak teljességgel tudatában vagyunk; ugyanakkor az államalkotó és államfenntartó nemzet tekintetében magyarok vagyunk, mégpedig oly teljesen és kizárólagosan, hogy ebből a szempontból semmiféle különbség nem létezhet köztünk és a fajmagyarság között. [...] Ahogyan német múltunk egésze is a magyarság részeként zajlott le, úgy a német jövő számára sincs más út. Népi, azaz fizikai létünk örök időkre a magyar nemzetállamhoz van kötve, a magyarság feltétlen és általános dominanciájához. [...] Ha meggyöngül a magyar kéz, mely az állam egységét és történeti karakterét óvja és védelmezi, akkor minden oldalról átszakadnak a védőgátak, s mi, maroknyi német, örök időkre elsüllyedünk.”

Megszólalásaiban Bleyer fenn hirdette az öröklött német mivolt és a magyar lelkiség összeegyeztethetőségét, és a magyarsággal való sorsközösséget, ugyanakkor kifejezetten elutasította az autonómia egyre divatosabbá váló gondolatát, mert úgy vélte, az csakis szeparatizmushoz vezethet, és ily módon veszélyezteti az ország területi integritását. Ám nem mindenki osztotta a magyar szupremácia fenntartását elfogadó nézeteit a hazai német közösség sorain belül. A délvidéki svábok közül is többen élesen elítélték a népiségi harc önkéntes feladását, ám különösen az erdélyi szászok „Zöldeknek” nevezett irányvonala volt az, amely lelkületét is és politikai stratégiáját tekintve is összebékíthetetlen távolságban állott Bleyer programjától. Ugyanakkor nemcsak a „deutschnational” politikusok tekintették Bleyert renegátnak, felfogását pedig anakronizmusnak, de kikelt ellene egy olyan személyiség is (mégpedig, a polgári radikálisok ideológiai fórumában, a *Huszadik Század* című lapban), aki hamarosan az új éra nemzetiségpolitikájának irányítójává válik. Jászi Oszkáról van szó, akivel Bleyer viszonya olyannyira megromlott, hogy a kettejük közti személyes ellenszenv a kor polgári szalonjainak is kedvelt pletykatémája volt. A forradalmi korszakban közszájon forgó történetet oszt meg későbbi – már Amerikában született – visszaemlékezéseiben Thienemann Tivadar, a Bleyer által is tanított neves irodalomtörténész: amikor Jászi, mint a kormány tagja, egyszer fölkereste Bleyert a lakásán, hogy felkínálja neki a nemzetiségi tárca államtitkári posztját, az magából kikelve, ordítva kergette ki a minisztert a lakásából.

1918 októberének utolsó hete már a nyílt kenyéértörés időszaka volt, nem csupán a nagypolitika felgyorsult eseményei vonatkozásában, de a hazai németek egymással rivalizáló két szárnyának kapcsolatában, és ennek leképeződéseként a magyar államisághoz fűződő viszonyukban is. A letűnő éra utolsó parlamenti ülésén (1918. október 23-án) az erdélyi szász „Zöldek” vezéralakja, Rudolf Brandsch „az egész magyarországi németiség nevében” egy olyan kiáltványt olvasott fel, mely sze-

OROSZ LÁSZLÓ: „[...] LÉTÜNK ÖRÖK IDŐKRE
A MAGYAR NEMZETÁLLAMHOZ VAN KÖTVE”

paratista törekvést ugyan nem, ám az autonómia iránti igényt igenis kinyilvánította. Márpedig a világháborús összeomlás nyomán a népek önrendelkezési követelését tovább már nem lehetett a szőnyeg alá söpörni. Az összeomlással párhuzamosan a fontosabb Kárpát-medencei német településterületeken német néptanácsok alakultak, melyek az elszakadást nyíltan előkészíteni igyekvő többi nép nemzeti tanácsainak tevékenységére reagálva maguk is újragondolni kényszerültek saját törekvéseiket és a magyar államhoz fűződő viszonyukat. Az egyes lokális német néptanácsoknak kezdetben nem volt felsőbb, központi összefogó szerve. Ennek megteremtésére (rögtön az őszirózsás forradalmat követően) Bleyer és Brandsch egyaránt kísérletet tett.

Bleyer már 1918. november 1-jén megalakította Budapesten a hungarus irányonalú *Németmagyar Néptanács*ot mely téziseit hűségesküvel felérő nyilatkozatba foglalta: „Minden áron és minden körülmények között ragaszkodunk Magyarország területi integritásához.” November 10-én (szintén a fővárosban) Brandsch irányzata is zászlót bontott, megalakult a *Magyarországi Német Néptanács*. Ez is nyilatkozatot fogalmazott, melyből azonban tisztán látható, hogy a két néptanács távlati céljai (ám különösen nyilatkozataik terminológiája) korántsem fedték egymást. A magyar állami keretekhez és a területi integritáshoz ragaszkodás kapcsán különösen beszédes a Brandsch-féle néptanács szövegébe becsempészett tagmondat („ameddig az lehetséges”). Űgyszintén elképzelhetetlen lett volna Bleyerék számára, hogy ők efféle kitételeket szerepeltessenek: hivatkozás az önrendelkezési jogra; autonómia követelése; igény az ország demokratikus átalakítására; a német népi állomány egységes etnikai arculatú igazgatási egységekbe összefogása; a német anyanyelv háborítatlan használata az államélet egyes ágaiban.

Az egymással kielezett harcban álló két központi német néptanács 1918/19 telén igen aktív propagandatevékenységet folytatott a lokális illetve regionális német néptanácsok megnyerése és csatlakozásra bírása érdekében. Az adott történelmi helyzet folytán persze lényegesen kedvezőbb helyzetben volt a *Német Néptanács*, mint a *Németmagyar Néptanács*. Hisz mindig is könnyebb és népszerűbb feladat a kielégítésre váró követelések tántoríthatatlan bajnokaként fellépni, mint a visszafogottságot és az önmérsékletet kommunikálni. Ahogyan más nemzeti közösségek felé is könnyebb volt az önrendelkezés és az autonómia elve mentén kezdet nyújtani, mint a feltétlen magyarhűség és a magyar szupremácia fenntartásának talaján. Ennek is köszönhető, és persze a demarkációs vonalat önhatalmúlag átlépő megszálló haderők gyors ütemű előretörésének is, hogy a Bleyer-féle integritáspárti néptanács befolyása egyre zsugorodott.

A polgári demokratikus kurzus – egyéb eszközei végképp nem maradván őszinte szándékai bizonyítására – 1918/19 fordulóján sorra léptette életbe az egyes nemzeti kisebbségek (kárpátukránok, németek, szlovákok) önigazgatásáról szóló rendelkezéseket. Mindez a wilsoni elvek és a veszélyes autonómiagondolatok ellenében kétségbeesetten harcoló Bleyer-féle néptanács egyértelmű kudarca volt. A kormányt azonban nem a Bleyer-irányzat meggyöngyülése aggasztotta, hiszen jól

tudta, hogy az, a kezdetektől fogva, nem is palástolt ellenszenvvel viszonyul őhozzá. Sokkal nagyobb veszteség volt számára a másik, vagyis a Károlyi-féle új rend törekvései iránt legalább némi szimpátiával bíró Brandsch-féle néptanács felmorzsolódása. Ennek legfőbb motorja – maga Brandsch – ugyanis (együtt az erdélyi szász politikusok többségével) az erdélyi szászok medgyesi nyilatkozata után távozott Budapestről, és Romániában politizált tovább.

A lényegen azonban mindez – az autonómia elvi elutasítása vagy épp hangos követelése körüli antagonisztikus ellentét – már aligha változtatott. A kormányzat által nyújtott nemzetiségpolitikai engedmények legfeljebb a belülről feszítő szeparatista törekvések elharapódzását lehettek képesek mérsékelni, azonban a Magyarországra minden irányból rátörő szomszédos „anyaállamok” területszerző eltökéltsége (vagyis a külső katonai intervenció) útjába aligha gördíthettek érdemi akadályt. A leszakított országrészek sorsa lényegében már 1918/19 folyamán eldőlt (kivételt képez Nyugat-Magyarország, a későbbi Burgenland ügyének rendezése, ami még jó ideig elhúzódott 1920 nyarát követően), megszállásukat voltaképp csak jóváhagyta a trianoni diktátum.

Ami a katonai erővel birtokba vett és elszakított területek német népességét illeti, őket (mivel nem állt mögöttük győztes utóállam) senki sem hallgatta meg. E területek németjeinek sajátos igényeivel, önérdekű s ezért centripetális (befelé húzó) megfontolásaival valójában senki sem törődött. Mind a pragmatikus, a békerendezés várható irányával kapcsolatban megalkuvó német településtömbök, mind a tradicionális magyarbarátságtól áthatottak, mind pedig a hezitálók, vagyis a magyarok iránti viszony tekintetében amúgy polarizált, ám a határhúzások folytán a Kárpát-medencei közös haza mellett még önnön településterületüket is szétszaggatni (ketté, sőt háromfelé osztani; lásd Bánát!) látók véleménye csupán mellékes, marginális körülményként jelent meg 1918/19 fordulóján. A magyarság mellett így voltaképp a hazai németek lettek azok, akik nem részesülhettek a nemzeti önrendelkezés magasztos elvének megvalósulását kísérő eufóriában. Már csak ezért is érdemes megfontoltan fogalmazni a különböző nemzetiségek magatartását összemosó, gyakorta hangoztatott „cserbenhagyási teóriával” kapcsolatban, s ezzel együtt óvakodni a „hálátlan nemzetiségek” toposzának kritikátlan alkalmazásától.

A következőkben vegyük sorra a megszállt országrészek németiségének főbb jelzett, három különböző magatartásformáját. Az erdélyi szászok, noha leplezetlen ellenérzéssel fogadták a Kiegyezés révén „nyakukba szakadt” unió tényét (különösen a még Mátyás királytól kapott privilégiumuk, az *Universitas Saxonum* 1876-os eltörlését), szokott pragmatizmusukkal alkalmazkodtak a körülményekhez. A Szász Néppárton belül, amely parlamenti képviselőtömböt látta el, évtizedeken át a „Feketéknek” nevezett konzervatív, kormánytámogató, a Budapesttel való együttműködés révén gyarapodást remélő vonulat stratégiája érvényesült, szemben az effajta „opportunistá orientációt” élesen elítélő radikális fiatalok, a „Zöldek” Rudolf Brandsch vezette csoportjával. Az 1918. őszi összeomlás, s vele a nemzetközi

OROSZ LÁSZLÓ: „[...] LÉTÜNK ÖRÖK IDŐKRE
A MAGYAR NEMZETÁLLAMHOZ VAN KÖTVE”

környezet átrendeződése azonban meghozta az áttörést a Brandsch-irányvonalnak, mely régóta nem csinált titkot abból, hogy a politikai magyar nemzet koncepciójával szembe fordulva immár nem a magyarsággal való évszázados sorsközösségre kívánja alárendelni népi törekvéseit, hanem inkább a németek összetartozására, a *német népközösség* tudatára kíván építeni. Márpedig ez igencsak kétségessé tette, hogy a hatalmi-politikai viszonyok drasztikus megváltozása esetén ez az irányzat – széllel szemben – meg fogja-e kísérelni a történeti államkeret integritásának védelmezését.

Alig több mint egy héttel Brandsch már említett parlamenti deklarációja után, a Károlyi-kormány kifelé bizonyítani kívánt pacifista politikája (ld. a hadsereg felbomlasztása) és a pusztá rendfenntartást is lehetetlenné tevő látványos erőtlensége folytán villámgyors destabilizálódás vette kezdetét Erdélyben. Így volt ez a Szászföldön is: Nagyszebenben már november 2-án véres zavargások történtek, s a románok már november 4-én saját elkülönült fegyveres szervezetet hoztak létre. Hamar tovatűnt a kontrollálhatóság illúziója. Két héttel később Erdély jelentős részében már a román hadsereg állomásozott. Az erőviszonyok abba az irányba hatottak, hogy a románokkal való jó (vagy legalább nem ellenséges) viszony fenntartása vált fő prioritássá a szászok számára.

Am a szászok lehetőségeinek korlátait világosan jelezte, hogy amikor a Károlyi-kormány nemzetiségügyi minisztere, Jászi Oszkár november 13-án Aradra érkezett a Román Nemzeti Tanáccsal tárgyalni, a kíséretében tartózkodó Emil Neugeboren jelenléte ellen, aki az erdélyi szászok érdekeit volt hivatott képviselni, a románok tiltakoztak. Azaz világossá tették, hogy ők fűjják a passzátselet, s törekvéseiket nem kívánják összehangolni a harmadik erdélyi nép prioritásaival, hanem feltétlen alkalmazkodást várnak el. A szászok november 11-én megalakított Nemzeti Tanácsát (*Deutsch-sächsischer Nationalrat*) Rudolf Brandsch képviselő Budapestről befutó november 15-i levele már így tájékoztatta: „az eddigi Magyarországból előreláthatólag csupán egy kicsiny rész fog megmaradni. [...] Aligha lehet kétségünk afelelől, hogy Erdély és a Bánát román uralom alá [...]” fog kerülni. Brandsch ekkor még abból indult ki, hogy az események lassabban fognak lejátsszódni és a rendezést az önerőből történő területfoglalás helyett csakis egy békekonferencia hozhatja tető alá. A Budapesten a Román Nemzeti Tanáccsal tárgyalásokat folytató Brandsch újabb, november 21-i levele azonban már azt jelzi, hogy a románok elvárják a szászoktól, öntsenek végre tiszta vizet a pohárba, kihez is húznak? E megbeszéléseken Brandsch azt is megtudta, hogy még december első felében nagy román nemzetgyűlést terveznek összehívni a népakarat demonstrálására. Márpedig ha tényleg bekövetkezik az a döntés, amit e román népgyűlés előrevetít, akkor a szászság legyen az első, aki az új viszonyokhoz alkalmazkodva a románok oldalára áll.

A december 1-jén valóban lezajlott gyulafehérvári román nagygyűlés Romániával való egyesülést kimondó határozata óta a szász politika már kényszerpályán mozgott. Különösen úgy, hogy a következő napon épp a szászok központjában, Nagyszebenben rendezkedett be a Iuliu Maniu irányítása alatt felálló erdélyi román

OROSZ LÁSZLÓ: „[...] LÉTÜNK ÖRÖK IDŐKRE
A MAGYAR NEMZETÁLLAMHOZ VAN KÖTVE”

kormányzótanács. A szászok a románokkal november végén kezdték meg az egyeztetéseket: a taktikusan (semmitmondóan) előzékeny Maniu általánosságban jogosnak ítélte a szászok politikai igényeit, s a konkrét szász óhajok megfogalmazását kérte, hogy érdemben állást foglalhasson. 1918. december hava azzal telt, hogy a „Nationalrat” megfeszített munkával elkészítette a részletes szász politikai kívánságok alapos és terjedelmes – százoldalas – anyagát. Mindezt azonban már egyre fokozódó presszió alatt tette. A románok ugyanis egyre világosabban értésre adták, hogy nem nyújtható a végtelenségig a szászok nyilvános állásfoglalása. A további időhúzásnak végül egy egyértelmű román ultimátum – néven nevezhetjük: zsarolás – vetett véget. Mivel a románok a január folyamán Párizsban összeülő békekonferencián az általuk igényelt (s már megszállt) országrészek lakosságának egyetértő és demokratikusan legitimált állásfoglalását mindenképp prezentálni akarták, Maniu értésre adta, hogy a szászok csak akkor számíthatnak igényeik kedvező elbírálására, ha demonstratíván a románok oldalára állnak, és ezt még a békekonferencia összeülése előtt megteszik.

Mindez egyértelmű helyzetet teremtett. 1919. január 8-án, Medgyesen sor került az elszakadást legitimálni hivatott szász nemzetgyűlésre. Az itt elfogadott nyilatkozatban azonban már szó sem esett a korábban fennhangoztatott igényekről/feltételekről. Ehelyett a szászság már csak *reményét* tudja megfogalmazni, egészen pontosan „[...] hangot ad annak a reményteljes óhajának, hogy a román nép és a román állam, melynek a szászság őseitől örökölt rátermettségét felajánlja, a szászokkal szemben mindvégig nemes és igazságos magatartást fog tanúsítani.”

A Felvidéken egy a közösségi-politikai öntudatát, s persze lélekszámát tekintve is jóval kevésbé masszív németajkú népesség várta az összeomlás következményeit. A Kiegészítés idején még Szepes vármegye több mint egyharmadát kitevő cipszer szászok aránya 1910-re kevesebb mint egynegyedre fogyatkozott; alig 40 ezer főt tett ki. Központjuk a még német többségű Késmárk volt, Lőcsét már régen elveszítették. A magyarsághoz való viszonyuk alapvetően pozitív volt, mentes az erdélyi szászok érdekérvényesítő konfliktusaitól. A Szepesség *hungarus* érzületű volt, s a többi felvidéki német településterületen (Pozsony környékén és a Garam mentén) sem ismerték a nemzetiségi torzszalkodásokat.

Október végére azonban a csehek területszerző aspirációi, a pontosan körül nem határolt „Szlovenszko” iránti igények épp e biztonság érzetét borították fel. Október 23-án a cipszer központ Késmárk városi tanácsa rendkívüli ülésén „azonnal és energikusan” állást foglalt „a cseh-szlovák törekvések ellenében”. A megye fontosabb városai – Poprád, Lőcse, Igló – követték a példáját. November 16-i rendkívüli közgyűlésén maga Szepes vármegye is tiltakozó határozatot fogadott el, mondván, „[...] minden kísérlet, amely vármegyéinket az anyaországtól elszakítani akarná, csakis jogtalan erőszaknak minősíthető.” Az integritásvédő magatartás mögé felsorakozott a megye német nyelvű hetilapja, a *Karpathen-Post* is.

Bizonytalan helyzetükön a szepesi szászok önszerveződésük felgyorsításával

OROSZ LÁSZLÓ: „[...] LÉTÜNK ÖRÖK IDŐKRE
A MAGYAR NEMZETÁLLAMHOZ VAN KÖTVE”

próbáltak segíteni. November 18-án, Késmárk központtal létrehozták a „Németmagyarok Felsőmagyarországi Néptanácsát” (*Oberungarischer Volksrat der Deutsch-ungarn*), amely, mint a névválasztás is mutatja, „németmagyar” szellemiséget képviselt, a magukat németajkú magyarnak érző szepesi szászok integritásvédő tömörülése volt. Az alakuláskor elfogadott határozat szerint célkitűzésük a „feltétlen ragaszkodás a magyar államhoz”, ezért „a leghatározottabban tiltakoznak a magyar államtól való elszakítás ellen”, s egy idegen hatalom bárminemű beavatkozásával szemben „messzemenő ellenállást fognak kifejtetni.”

Jászi Oszkár és Milan Hodža november legvégén kezdődő tárgyalása, már maga az egyezkedés ténye is, negatív visszhangot váltott ki a cipszerek között. A december 6-án megkötött Bartha–Hodža-egyezmény aztán egyértelművé tette a demarkációs vonalat, és ezzel a Szepesség hovatartozását. Sokan érezték úgy, hogy a magyar állam, Károlyi kormánya cserben hagyta őket, s hogy a hátuk mögött született megállapodás róluk, figyelmen kívül hagyva az önrendelkezés jogát. December 2-án a „Németmagyarok Felsőmagyarországi Néptanácsa” táviratban értesítette Károlyi miniszterelnököt „felháborodásáról”, amiért a Szepesség „tót impérium alá helyezése szóba kerülhetett”, és arról is, hogy amennyiben „a kormány nem tudná a Szepességet ezen törekvésekkel szemben megvédelmezni, egyidejűleg lépéseket tettünk bármilyen impériumtól független Szepesi Köztársaság proklamálására.”

A csehek területszerző előrenyomulása a Felvidéken, ahogyan a többi idegen megszállás alá került ország részben is, törvényszerűen vezetett oda, hogy a német közösségek szemében a területi integritás kilátástalan védelmezése helyett felértékelődött az autonómia-gondolat. Jelzésértékű volt, hogy az őszirózsás forradalmat követően a lokális német néptanácsok központi koordinálására Budapesten szerveződött két rivális országos német néptanács közül a Jakob Bleyer vezette integritásvédő tömörülést egyre több német településterület „ejtette”, s lépett át a Rudolf Brandsch féle másik, az autonómia igényével fellépő szervezetbe. Cipszer részről december 9-én került sor e kényszerű orientációváltás bejelentésére.

Ugyanezen a napon – 1918. december 9-én, Késmárkon – megtörtént a „Selbständige Zipser Republik” kikiáltása is. A valójában életképtelen, sokak által ope-rett- vagy kérészállamnak minősített alakulat mindössze 8 napig állott fenn, a cseh haderő december 17-i késmárki bevonulásával párhuzamosan összeomlott. (Szlovák interpretációban ténylegesen nem is jött létre, így „a megszálló csehszlovák hatalomnak nem is volt mit megszüntetnie”). A szepesi szászok hagyományos magyarbarát attitűdje azonban ezután sem változott: a két világháború közötti időszakban is állandó kooperációban álltak – világos ellenpólusaként az önérdékű romániai német politikálásnak – a csehszlovákiai magyar érdekvédelemmel.

A Délvidék németjei számára saját érdekeik érvényesítése, ha lehet, még kilátástalanabb volt. A közismerten tarka etnikai arculatú Bánát (ahol a lakosság több mint harmada román, negyede német, ötöde szerb, hatoda magyar volt) az október 16-án kiadott – az osztrák birodalomfelet föderatív módon átszervezni

kívánó és ezért tartományi néptanácsok alakítására felhívó – császári manifesztum szellemében maga is aktivizálódott. Október 31-én megalakult a Bánáti Néptanács, melynek végrehajtó bizottságában minden nemzet képviselve volt: román, szerb, német, magyar és zsidó (!) tagok egyaránt helyet kaptak. A románok és szerbek – kiki a maga érvrendszere alapján – a terület egészét, osztatlanul maguknak követelték, így a néptanácsban való félszívű közreműködésük inkább az időnyerést szolgálta. A többiek azonban, akiket nem a területszerzés motivált, a közbiztonság fenntartását, a csatatérre válás elkerülését, főként pedig a térség egyben tartását tekintették prioritásnak. November 1-jén a temesvári városháza erkélyéről kikiáltották a Bánáti Köztársaságot, melynek elnöke egy német ember, a helyi szociáldemokrata Otto Roth lett. Kimondatlanul is nyilvánvaló volt a cél: akár egy nemzetek fölötti regionális identitás felélesztése segítségével, de elébe kell menni a terület szétszabdálásának.

A szerb csapatok már november folyamán (a románok némileg később) hozzákezdtek a terület megszállásához, kezdetben azonban – a fegyverszüneti egyezmény értelmében – a magyar polgári hatóságokat még nem távolították el. A térségben „kettős hatalom” alakult ki: a megszálló csapatok katonai ellenőrzése mellett a polgári igazgatás névleg az operettállam felügyelete alatt maradt még egy ideig, bár befolyása alig terjedt túl Temesváron. Valójában a magyar adminisztráció szétesésével párhuzamosan települési szintű néptanácsok, illetve az egyes népek időközben megalakult nemzeti tanácsai igyekeztek kontrollálni az eseményeket és minél jobb alkupozícióra szert tenni a majdani osztozkodás során. A német közösség szerepe is felértékelődött tehát, ezért a befolyási övezetüket kiterjeszteni akaró szerb és román megszálló erők, egymással versengve, fűt-fát ígérve keresték a sváb lakosság kegyeit. Ők azonban – eltekintve egy „deutschnational” érzületű vékony rétegtől – nemigen voltak kaphatók magyarelles megnyilvánulásokra.

Jól mutatja ezt a helyi németek önszerveződéseként november 3-án, Temesváron létrejött „Sváb Nemzeti Tanács” irányvonala. A Kaspar Muth által irányított *Schwabenrat* – a Bleyer-féle magyarbarát országos német néptanácsához csatlakozva – a szerbek újvidéki és a románok gyulafehérvári nagygyűléseihez hasonló nagy sváb „nemzetgyűlést” hirdetett december 8-ára, Temesvárra. Ezen Muth felolvasta a maga szerkesztette kiáltványt (*Schwäbisches Manifest*), mely alapelveként határozta meg a Délvidék bácskai és bánáti német településterületeinek szétszakíthatatlanságát, s népszavazást követelt a hovatartozás ügyében. E próbálkozás, mintegy „utolsó kísérlet” gyanánt, Magyarország számára kívánta megmenteni a területet, minthogy az oszthatatlanság elvét betartva aligha lehetett azt akár Romániához, akár a délszláv államhoz átcsatolni, egy referendum pedig csakis Magyarország esélyeit növelhette.

A *Schwabenrat*ban azonban jelen volt egy kisebbségi tömörülés is (az elmagyarosodás elleni harcban kitermelődött öntudatos német értelmiségi réteg, Johann Röser és Reinhold Heegn körül tömörülve), amely a megszálló csapatok előrenyomulása, a szerb és a román ígérettömeg, valamint Budapest félelmetes gyorsasággal tovatűnő helyi jelenléte folytán egyre erősödött a Muth-irányvonal

OROSZ LÁSZLÓ: „[...] LÉTÜNK ÖRÖK IDŐKRE
A MAGYAR NEMZETÁLLAMHOZ VAN KÖTVE”

ellenében. E szárny az erdélyi szász Brandsch pragmatikus politikáját követte: óvakodott az integritásvédő kijelentésektől, felkészíteni igyekezett a német lakosságot a realitásoknak megfelelően elkerülhetetlen felosztásra, s kontaktust keresett a szerb és román nemzeti tanácsokhoz, illetve azok anyaállamaihoz.

A két szárny között – saját sajtóorgánumaikban – heves küzdelem vette kezdetét, mely kifelé egyre inkább „magyarbarát kontra magyarellenes” leegyszerűsítést kapott. Érthető módon a magyarok rokonszenve mindvégig a Muth-szárnyat kísérte, mely még 1919 tavaszán, a román és szerb érdekszféra elválasztásáról folyó párizsi szakértői tárgyalások idején is „első számú” prioritásként jelölte meg a magyar alternatívát, azt, hogy (egy nem bolsevik) Magyarország keretében maradjanak. Erről a Temesvárra érkezett francia, angol és amerikai lap tudósítók is tájékoztatást kaptak. Időközben azonban a belső ellenzék is megszervezte magát, és 1919 márciusában létrehozta a *Deutsch-schwäbische Volkspartei*-t, mely a Bánát magyar kézen maradása ellenében foglalt állást. 1919 augusztus elején, amikor Temesvár román megszállás alá került, a városba összehívott hatalmas román népgyűlés követelte a Bánát egészének a román korona alá juttatását. Ezt látva augusztus 10-én a német pártalakulat is kinyilvánította határozatát ugyanerről, mégpedig az egész bánáti svábság nevében.

A korabeli román politika (utóbb a román történetírás is) nagy előszeretettel hivatkozott erre az aktusra, nem véve tudomást a széles sváb néptömegek és a másik sváb politikai tábor magyar orientációjáról. Muth még az eskü letételét is megtagadta a román alkotmányra, ezért „magyarón” társaival együtt 1919 szeptemberében letartóztatták és Fogarasra internálták. Szabadulása után az új körülmények között autonomista irányt vett föl, az általa létrehozott „Schwäbische Autonomiepartei” színeiben parlamenti mandátumot nyert (míg politikai ellenfelei elbuktak a választáson), s egészen a 30-as évek közepéig a romániai német közösség egyik vezéralakja maradt. Eközben a délszláv államhoz csatolt délvidéki német településtömbök (Stephan Kraft irányítása alatt) szintén megszerveződtek, és parlamenti képviselői birtokában, a korábbi magyar tradíciókkal végleg leszámolva, új államuk iránt lojális magatartást vettek fel.

A Kárpát-medence német közösségeinek útja tehát eltérő irányt vett. Magyarországon a nagyhatalmi döntés példátlan szigorát megemészteni képtelen, frusztrált hazai közvélemény minden felgyülemlett sérelmét és indulatát a csonka országterületen visszamaradt németeken vezette le, így a kisebbségi közösség vezetőjének, a mindvégig lojális és magyarbarát Bleyernek – önmagával is meghasonulva – komoly erőfeszítésébe telt, hogy (amíg lehetett) fékezze saját, a német öntudatot a magyar patriotizmussal mind nehezebben összeegyeztetni tudó radikálisait. Az elszakított területek közül az elmagyarosodás terén leginkább előrehaladott szepesi szászok magyarbarátsága még jó ideig megmaradt, és a régi államkerethez való ragaszkodás náluk volt a legerősebb. Ennek ellenpólusát az erdélyi szász közösség képezte, akiknél (de náluk sem az elszakadás elemi erejű igényéből adódóan, hanem a kényszer

pragmatizmusa miatt) a leginkább zökkenőmentes volt az átmenet, s az új viszonyokhoz való önérdékű alkalmazkodás. A délvidéki svábokat – a két másik német tömb elég egyértelmű magatartásához képest – számos (belső illetve külső eredetű) törésvonal és érdekellentét polarizálta, s tette így meglehetősen bonyolulttá az átmenet iránti viszonyulást.

Abban viszont épp e két utóbbi (vagyis a román és a délszláv államhoz került) német tömb mutat hasonlóságot, hogy az új körülményekkel gyorsan megbékélve, a velük együtt kisebbségi sorsra jutott helyi magyar közösséggel politikailag nemigen akartak kooperálni, hanem kizárólag önérdékű politizálást folytattak, szemben a szepesiekkel, akik összehangolták törekvéseiket a felvidéki magyarok parlamenti érdekképviselésével. Ellenben mindhárom elszakított német közösségnek egyforma volt a helyzete abban a tekintetben, hogy új államaik anyanemzetei – már ameddig ez nem sértette kifejezetten az ő etnikai érdekeiket – alapvetően (s a magyarokhoz képest látványosan) kedvezményezett elbánásban részesítették őket. Részint azért, hogy ezzel is erodálják a korábbi érából megörökölt magyar pozíciókat és a hungarus érzületet, részint pedig azért, hogy az új államalakulatokban a német és magyar népelem egymásra találásának (és támaszkodásának) lehetőségét – a „divide et impera” jegyében – elvegyék. Helyzetük tehát, ha számos tekintetben valós sérelmeik voltak is, mindenképpen jobb volt, mint kisebbségi magyar társaiké. Ám ez még így sem volt összehasonlítható azzal a – valóban egyenrangú – státusszal, amelybe az összeomlást követően sorsuk rendezésére legtovább várakozni kényszerülő, s aztán Ausztria részeként egy németajkú anyanemzet tagjaként továbbélő nyugat-magyarországi németek kerültek. Ez azonban már egy másik, rövid összefoglalásunk keretein túlmutató történet.

Irodalom

- BALOGH F. András 1993, *Az erdélyi szász magyarságkép kialakulása*, Erdélyi Múzeum LV/3–4, 50–59.
- BELLÉR Béla 1981, *A magyarországi németek rövid története*, Budapest, Magvető
- BLEYER Jakab 1917, *A hazai németség*, Budapesti Szemle, 1917, 169. köt. 483. sz., 428–441.
- CZIRÁKI Zsuzsanna 2006, *Az erdélyi szászok története. Erdélyi szász irodalomtörténet*, Kozármisleny, Imedias
- FATA Márta 1994, *Bleyer Jakab nemzetiségi koncepciója és politikája (1917–1933)*, Regio, 1994/1, 175–190.
- FORBERGER Béla 1909, *A szepesi német elem pusztulásáról*, Igló, Ferencz ny.
- HAJDÚ Farkas-Zoltán 2006, *Telepes népség. Erdélyi szász olvasókönyv*, Csíkszereda, Pallas-Akadémia
- HOCHBERGER, ERNST–SCHERER, ANTON–SPIEGEL-SCHMIDT, ANTON 1994, *Die Deutschen zwischen Karpaten und Krain*, München, Langen Müller (Studienbuchreihe der Stiftung Ostdeutscher Kultur; 4.)
- JAKABFFY Elemér–PÁLL György 1939, *A bánági magyarság húsz éve Romániában (1918–1928)*, Budapest, Studium [a sváb lakosságra vonatkozó gazdag adalékokkal]
- MIKÓ Imre 1944, *Nemzetiségi jog és nemzetiségi politika*, Minerva, Kolozsvár [Reprint kiadás: Budapest, Optimum, 1989.]

OROSZ LÁSZLÓ: „[...] LÉTÜNK ÖRÖK IDŐKRE A MAGYAR NEMZETÁLLAMHOZ VAN KÖTVE”

OROSZ László 2016, *A hazai svábok és a magyar integritás viszonyának kérdéséhez. Bleyer Jakob megnyilatkozásai a Neue Post című napilapban az I. világháború idején*, In szerk. UJVÁRY Gábor, VERITAS Évkönyv 2015, Budapest, Magyar Napló–VERITAS Történetkutató Intézet, 123–145.

OROSZ László (megj. alatt), *Az erdélyi szászok csatlakozása Nagy-Romániához: Medgyes, 1919. január 8.*, főszerk. GULYÁS László, *A trianoni békediktátum története hét kötetben, II. köt.*

PUKÁNSZKY Béla 1939, *Magyar-német szellem a Szepességen*, Egyetemes Philológiai Közöny 63, 25–35.

PUKÁNSZKY Béla 1940, *Német polgárság magyar földön*, Budapest, Franklin

ROTH, Harald 1993, *Der Deutsch-sächsische Nationalrat für Siebenbürgen' 1918/1919*, München, Südostdeutsches Kulturwerk

SEEWANN, Gerhard 2012, *A magyarországi németek története. I–II*, Budapest, Argumentum

SENZ, Ingomar 1977, *Die nationale Bewegung der ungarländischen Deutschen vor dem ersten Weltkrieg*, München, Oldenbourg

SZTANCS Gábor 2018, „Selbständige Zipser Republik”. *A szepességi németiség parciális mozgalma 1918 őszén*, Fórum, Társadalomtudományi Szemle, 2018/4, 21–41.

Szenvedő szerkezet – kép a kiállításból: menekültélet, vagonélet